

Оглядове досьє щодо закордонного досвіду правового регулювання ведення сімейного бізнесу*

***Анотація.** Оглядове досьє містить результати аналізу теоретичних підходів до визначення сімейного бізнесу та його ролі у світовій економіці. Наведено основні тенденції розвитку сімейного підприємництва в Європейському Союзі. Охарактеризовано закордонний досвід правових, соціальних та економічних засад підтримки та розвитку сімейного бізнесу (на прикладі Німеччини, Польщі, Данії та Бельгії).*

***Ключові слова:** сімейне підприємництво, сімейна компанія, сімейний бізнес, власник акцій, спадкодавець, оподаткування спадщини.*

I. Основна частина

Сімейні підприємства є важливими для глобальної економіки, вони сприяють економічному зростанню, інноваціям і соціальній стабільності. Унікальне поєднання сімейних традицій та ділової хватки дозволяє їм орієнтуватися у викликах і використовувати можливості так, як це не вдалося б іншим компаніям. Приймаючи стратегії довгострокового успіху, сімейні підприємства можуть продовжувати процвітати та відігравати важливу роль у формуванні майбутнього глобальної економіки. Дух підприємництва часто передається з покоління в покоління, сприяючи розвитку культури інновацій у родині. Багато успішних сімейних підприємств починались як малі підприємства, із часом зростаючи та розвиваючись. Наприклад, такі компанії, як Walmart і BMW, починали як невеликі сімейні підприємства, а згодом стали світовими лідерами у відповідних галузях¹.

Незважаючи на повсюдність сімейного бізнесу, єдиного визначення цієї категорії не існує. Його можна визначити як: бізнес, в якому кілька членів однієї сім'ї беруть участь як основні власники або менеджери одночасно або протягом певного періоду часу; бізнес, в якому сім'я контролює бізнес через участь у власності та обіймає керівні посади (така участь вимірюється як відсоток капіталу, що належить членам сім'ї, та відсоток менеджерів, які також є членами сім'ї); підприємство, в якому два або більше членів сім'ї мають частку власності та зобов'язання щодо продовження діяльності фірми; бізнес, яким керують та/або управляють із наміром сформувати та/або реалізувати бачення бізнесу, що належить домінуючій коаліції, контрольованій членами однієї сім'ї або невеликої кількості сімей, таким чином, щоб він був потенційно стійким протягом багатьох поколінь². Отже, і в академічній, і в бізнес-спільнотах існує значна проблема, пов'язана з відсутністю стандартизованого та узгодженого визначення поняття «сімейного бізнесу». Визначення сімейного бізнесу фокусується на структурі власності або управлінні підприємством. Наприклад, однією з ознак правового визначення терміна «сімейний бізнес» може бути те, що сім'я володіє 51 % або більше бізнесу. Такий підхід підкреслює матеріальні

¹ Paul Andrews. The Importance Of Family Businesses Around The World. *Website of the Family Business United*. URL: <https://www.familybusinessunited.com/post/the-importance-of-family-businesses-around-the-world>

² Viviana Fernandez. Family entrepreneurship around the world. *International Review of Financial Analysis*. Volume 89, October 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1057521923003241>

та кількісні аспекти участі сім'ї в бізнесі. З іншого боку, визначення сімейного бізнесу стосується рівня залучення та впливу сім'ї на діяльність та прийняття рішень у бізнесі³.

Індекс сімейного бізнесу Ernst & Young Global Limited та Університету Санкт-Галлена Global 500 за 2025 рік (далі – Індекс 2025) демонструє, що найбільші сімейні підприємства процвітають. Так, 500 сімейних компаній, що увійшли до Індексу 2025, отримали сукупний дохід у розмірі 8,8 трлн доларів США, що на 10 % більше, ніж у 2023 році. 500 найбільших компаній роблять значний внесок у сталий розвиток світових ринків праці, працевлаштовуючи 25,1 млн людей. Масштаби цих сімейних бізнесів продовжують вражати середнім річним доходом у 17,6 млрд доларів США, а 80 % повідомляють про доходи понад 5 млрд доларів США. Сукупний дохід 500 компаній, визначених в Індексі 2025, якщо порівняти з ВВП різних країн, прирівнявся до третьої за величиною економіки світу, поступаючись лише США та Китаю.

Рис. 1. Показники Індексу сімейного бізнесу Ernst & Young Global Limited та Університету Санкт-Галлена Global 500 за 2025 рік

Компанії в Індексі 2025 представляють різноманітні сектори економіки і географічні регіони, включаючи компанії зі штаб-квартирами в 44 юрисдикціях – 47 % розташовані в Європі, 29 % у Північній Америці, 18 % в Азії та 6 % на решті територій світу. Як і в попередні роки, в Європі зареєстровано найбільшу частку компаній. Німеччина має 78 компаній і є другою найбільшою державою за кількістю розташованих головних офісів. Німеччина також є резиденцією для 5 компаній, що входять до першої двадцятки Індексу 2025, серед яких – роздрібна мережа Schwarz Group та автовиробники Volkswagen Group і BMW⁴.

³ Birdthistle, N. and Hales, R. (2023), "The Family Business – Meaning and Contribution to Global Economies", Birdthistle, N. and Hales, R. (Ed.) Attaining the 2030 Sustainable Development Goal of Good Health and Well-Being (Family Businesses on a Mission). Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 13-25. <https://doi.org/10.1108/978-1-80455-209-420231002>

⁴ How the world's 500 largest family businesses build and sustain value. Website of the EY - Global. URL: https://www.ey.com/en_gl/insights/family-enterprise/family-business-index

Рис. 2. Географія розташування великих сімейних бізнесів

Європейська Комісія повідомляє, що сімейні підприємства складають понад 60 % усіх компаній ЄС. Вони варіюються від приватних підприємців до великих міжнародних компаній та відіграють значну роль в економіці ЄС. Тому в ЄС створюється сприятливе середовище, в якому сімейний бізнес може рости та розвиватися⁵.

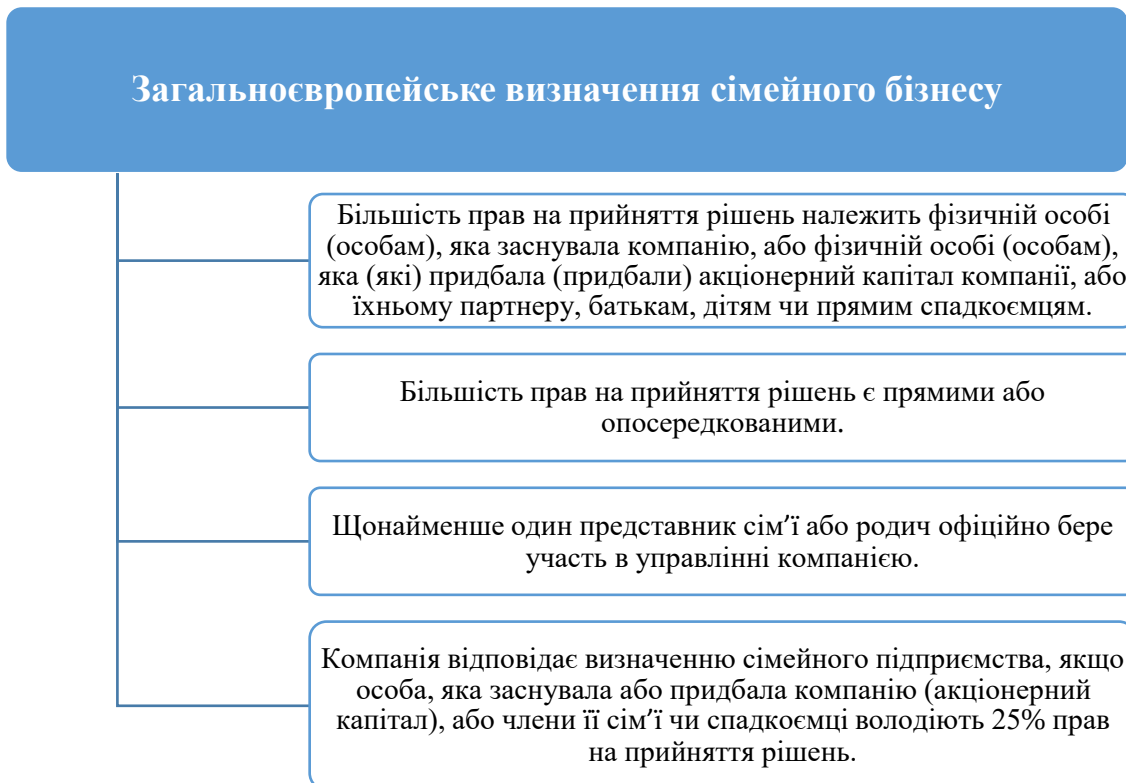

Рис. 3. Загальноєвропейське розуміння сутності сімейного бізнесу

Сімейні підприємства мають право на підтримку, передбачену для малих і середніх підприємств, зокрема таку, як фінансування в рамках Європейської

⁵ Family business. Website of the European Union. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-fundamentals/family-business_en

програми підтримки малого та середнього бізнесу. У Резолюції Європейського Парламенту від 8 вересня 2015 року про сімейні підприємства в Європі⁶ підкреслюється, що сімейні підприємства, як правило: демонструють високу соціальну відповідальність перед своїм персоналом і активно та відповідально розпоряджаються ресурсами; дотримуються стійкого й довгострокового підходу до економічного майбутнього бізнесу і таким чином роблять важливий внесок як у свої місцеві громади, так і в конкурентоспроможність Європи, а також створюють і зберігають робочі місця. Європейський Парламент визнає, що сімейні підприємства є єдиним найбільшим джерелом зайнятості в приватному секторі, і тому те, що є корисним для безперервності, оновлення та зростання в секторі сімейного бізнесу, сприяє безперервності, оновленню та зростанню європейської економіки. Зазначено, що вищий рівень довіри між членами родини робить сімейні підприємства дуже гнучкими і здатними швидко адаптуватися до змін в економічному й соціальному середовищі.

Створена у 1999 році Федерація національних асоціацій ЄС «European Family Businesses» представляє довгострокові сімейні підприємства, включаючи малі, середні та великі компанії. Сімейні підприємства становлять від 65 до 80 % усіх європейських компаній, у середньому забезпечуючи понад 40–50 % усіх робочих місць. Отже, сімейні підприємства становлять значну частину існуючих європейських компаній і відіграють значну роль у зміцненні та динаміці економіки. Це вважається цінними факторами на тлі поточної фінансової кризи⁷. Дані Федерації, включаючи малі, середні та великі компанії, відображено на Рис. 4.

Рис. 4. Європейський сімейний бізнес⁸

Німеччина. У Німеччині у 2022 році запроваджено некомерційний Фонд сімейного бізнесу, який є найважливішим спонсором досліджень на тему

⁶ European Parliament resolution of 8 September 2015 on family businesses in Europe (2014/2210(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0290_EN.html

⁷ European Family Businesses. Website of the European Family Businesses. URL: <https://europeanfamilybusinesses.eu/about-european-family-businesses/>

⁸ European Family Businesses. Website of the European Family Businesses. URL: <https://europeanfamilybusinesses.eu/>

сімейного бізнесу в Німеччині та Європі. Фонд підтримує науковців у їхніх роботах на теми, пов'язані із сімейним бізнесом, ініціює створення навчально-дослідних інститутів для проведення досліджень сімейного бізнесу та є контактною особою для політиків і медіа з економічних, юридичних та податкових питань, сприяє зацікавленню молоді в роботі в сімейному бізнесі. Фонд підтримують близько 600 великих сімейних підприємств⁹.

Опитування Інституту дослідження громадської думки Алленсбаха за дорученням Фонду сімейного бізнесу демонструє велику повагу до сімейного підприємництва в Німеччині. Те, що сімейний бізнес забезпечує добробут і робочі місця в регіоні, підтверджують майже 80 % населення Німеччини. Сімейні компанії частіше, ніж компанії загалом, є добре керованими, готують плани довгострокового розвитку, чесно ставляться до своїх працівників і беруть на себе відповідальність перед суспільством. Дві третини респондентів готові працювати в сімейному бізнесі. На запитання «Наскільки важливі сімейні підприємства для економіки Німеччини?» 85 % опитаних відповіли, що дуже важливі або важливі, 35 % погоджуються, що краще не обтяжувати їх підвищеними податками, а 70 % тих, хто хоче стати підприємцем, кажуть, що сімейний бізнес – це спосіб зробити внесок у гарне майбутнє. Найчастіше як перешкоду сімейному бізнесу називають фінансовий ризик (майже 90 %)¹⁰.

Цікаво, що з 2019 року імідж сімейного бізнесу також значно покращився і є переважно позитивним. Порівняння іміджів компаній загалом і сімейного бізнесу показує, що майже всі позитивні сторони частіше приписуються сімейному бізнесу. Набагато більше, ніж будь-яка інша компанія, сімейний бізнес виступає за безпеку роботи та процвітання у своєму регіоні. Детальний аналіз показує, що іноді існують значні відмінності у ставленні населення Східної та Західної Німеччини. Наприклад, набагато більше респондентів у Східній Німеччині вважають, що успішний сімейний бізнес повинен платити вищі податки¹¹.

Німецьке комерційне та корпоративне законодавство не містить положень, які спеціально регулюють сферу сімейного бізнесу. Коли вчені-юристи говорять про «право сімейних підприємств», то підкреслюють, що це «право сімейних підприємств», а не «законодавство про сімейні підприємства», та це означає, що за відсутності спеціальних законодавчих положень це право носить характер «індивідуальних угод і розпоряджень». Однак, законодавство Німеччини містить окремі відсилки до поняття «сімейні компанії»¹². Наприклад, абзац 1 частини 1 статті 1 Закону про участь однієї третини працівників у наглядовій раді¹³ містить

⁹ Was die Stiftung Familienunternehmen macht. Website des Familienunternehmen. URL: <https://www.familienunternehmen.de/de/meta/was-die-stiftung-familienunternehmen-macht>

¹⁰ Familienunternehmen als Wohlstandsgaranten. Website des Familienunternehmen. URL: <https://www.familienunternehmen.de/de/news/familienunternehmen-als-wohlstandsgaranten>

¹¹ Familienunternehmen als Wohlstandsgaranten. Website des Familienunternehmen. URL: <https://www.familienunternehmen.de/de/publikationen/familienunternehmen-als-wohlstandsgaranten>

¹² Kurzinformation „Familienunternehmen“ als Regelungsgegenstand gesetzlicher Bestimmungen des Handels- und Gesellschaftsrechts? Website des Bundestag. URL: <https://www.bundestag.de/resource/blob/871006/3df923dd883d871fa1d1502d040ada09/WD-7-104-21-pdf.pdf>

¹³ Gesetz über die Drittelbeteiligung der Arbeitnehmer im Aufsichtsrat (Drittelbeteiligungsgesetz - DrittelbG) vom 18. Mai 2004 (BGBl. I S. 974), das zuletzt durch Artikel 21 des Gesetzes vom 7. August 2021 (BGBl. I S. 3311). Website des Bundesministerium der Justiz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/drittelbG/BJNR097410004.html>

визначення сімейної компанії в розумінні цього закону. Відповідно до нього сімейними компаніями є ті акціонерні товариства, акціонером яких є одна фізична особа або акціонери яких пов'язані між собою кровним чи шлюбним зв'язком у значенні § 15 Податкового кодексу Німеччини¹⁴.

Польща. Протягом багатьох десятиліть вплив сім'ї на результати діяльності підприємств не був предметом наукових і політичних дискусій у Польщі і не вважався істотним для управління ними. Ситуація почала змінюватися на рубежі 1970–1980-х років, коли сімейні підприємства були успішно включені в мейнстрім наукових і політичних дискусій як в Європі, так і в усьому світі. Однак, лише 22 травня 2023 року в Польщі набув чинності Закон про сімейний бізнес¹⁵. За рік дії Закону подано 1538 заявок про реєстрацію сімейних фондів. Квітень 2024 року став рекордним місяцем – було подано 227 заявок. Законом було спрощено процедури: правонаступництва в сімейному бізнесі та збереження активів; реєстрації бізнесу для молодих підприємців; спадкування; часткового звільнення від сплати податку на прибуток¹⁶.

Згідно з дослідженнями Інституту сімейного бізнесу в Польщі можна виділити п'ять рівнів сімейних підприємств (відображено на Рис. 5). Підприємства, які знаходяться на п'ятому рівні, характеризуються тим, що складаються із членів однієї сім'ї (більше ніж 92 % від загальної чисельності). Четвертий рівень – підприємства із сімейною ідентичністю (самовизнання компанії як родинної). Вони займають 36 % ринку. Третій рівень – сімейний бізнес одного покоління (участь хоча б однієї особи в оперативному управлінні та стратегічному плануванні підприємства). Таких підприємств на ринку налічується близько 27 %. Більшість акцій належить родині і її члени мають реальний вплив на довгострокове планування діяльності підприємства. Другий рівень – сімейні підприємства з правом спадкоємності. Управління такими підприємствами передбачає участь принаймні двох членів сім'ї, які керують і беруть участь у діяльності правління з чітким наміром бути наступником. На польському ринку таких підприємств 19 %. На першому рівні знаходяться сімейні підприємства декількох поколінь. Це лише 5 % підприємств на ринку, однак саме вони мають найвищі показники діяльності, а також досвід успішного правонаступництва.

¹⁴ Abgabenordnung (AO) in der Fassung der Bekanntmachung vom 1. Oktober 2002 (BGBl. I S. 3866; 2003 I S. 61), die zuletzt durch Artikel 33 des Gesetzes vom 5. Oktober 2021 (BGBl. I S. 4607). Website des Bundesministerium der Justiz. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/_15.html

¹⁵ USTAWA z dnia 26 stycznia 2023 r. o fundacji rodzinnej. Czytaj więcej w Systemie Informacji Prawnej LEX. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/fundacja-rodzinna-21796538>

¹⁶ Polski boom na sukcesje. Raport o firmach rodzinnych. Strona Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości. URL: <https://www.parp.gov.pl/component/content/article/86609:polski-boom-na-sukcesje-raport-o-firmach-rodzinnych>

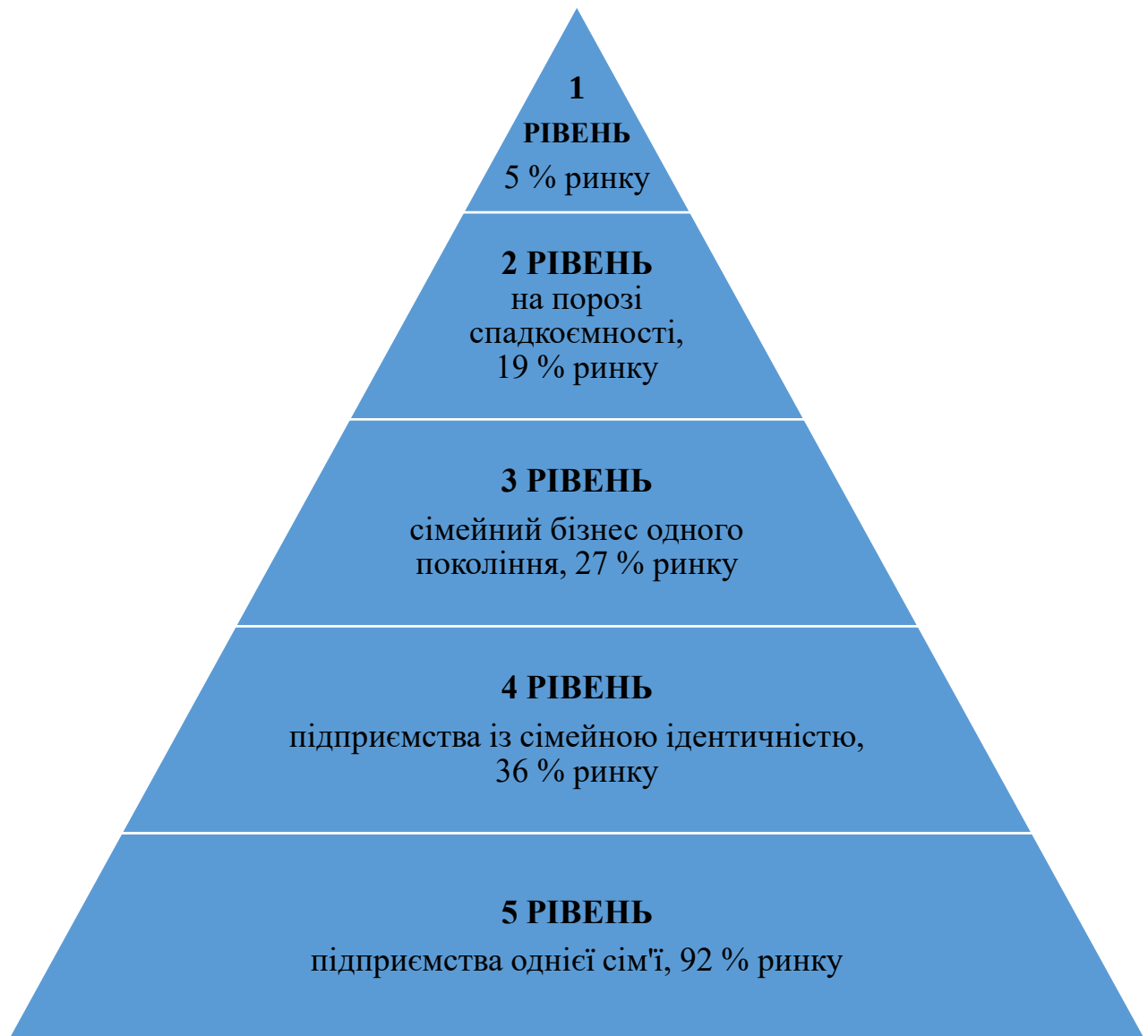

Рис. 5. Класифікація рівнів сімейного бізнесу в Польщі

У Польщі кожен п'ятий зароблений злотий є результатом діяльності сімейного бізнесу. У 2020 році перші 100 таких підприємств досягли доходів у 207,9 млрд злотих, з яких 25 % припадає на експорт. Доходи 500 найбільших сімейних підприємств у Польщі становлять 337 млрд злотих, з яких 17 % припадає на експорт. У Польщі працює понад 2 млн сімейних підприємств, що означає, що 92 % усіх польських компаній керуються родинами. За даними Центрального статистичного управління, вони створюють 63–72 % ВВП, забезпечуючи 8 млн робочих місць¹⁷.

Данія. У Данії розташовано приблизно 60 000 сімейних підприємств, у яких загалом працюють понад 800 000 осіб. Ці підприємства є не просто економічними суб'єктами, але й культурним наріжним каменем, який вносить значний внесок у соціальну структуру Данії, включаючи такі відомі марки, як Lego та Danfoss. У 2024 році Урядом Данії ініційовано законопроект із розвитку сімейного бізнесу. Новий закон дає сімейному бізнесу в Данії значні переваги. Законопроект спрямований на спрощення оподаткування для сімейного бізнесу,

¹⁷ Rodzaje firm rodzinnych. Strona Moore Polska. URL: <https://moorepolska.pl/sukcesja-w-firmach-rodzinnych/>

що ймовірно сприятиме його збереженню та передачі наступним поколінням. Однією з найпомітніших змін є зниження податку на майно та дарування для успадкованого бізнесу з 15 % до 10 %. Це суттєве скорочення зменшує фінансовий тягар для спадкоємців, спрощуючи можливість для сім'ї зберігати власність. Іншим важливим аспектом є спрощення процесу оцінки для успадкованих підприємств. Також передбачено збільшення відрахувань на витрати, пов'язані з дослідженнями та інноваціями. Цей захід заохочує інвестування, сприяючи зростанню й конкурентоспроможності сімейних підприємств. Іншою важливою зміною є скасування так званого «фантомного» податку, який оподатковував акціонерів або засновників з очікуваних майбутніх прибутків після продажу компанії. Скасувавши цей податок, уряд прагне створити більш сприятливе середовище для підприємців і засновників, зменшивши фінансове навантаження, пов'язане з переходом бізнесу. Варто зазначити, що підхід Данії різко відрізняється від підходу Норвегії. Нещодавнє рішення норвезького уряду збільшити податки для великих сімейних підприємств призвело до негативної реакції з боку підприємницької спільноти та відтоку мільярдерів. Це, своєю чергою, може вплинути не лише на створення робочих місць, але й на інвестиції в стартапи, приватні компанії та благодійні ініціативи. Так, стратегічний крок Данії, спрямований на зниження податків і спрощення правил для сімейних компаній, демонструє далекоглядний підхід до економічної політики держави. Надаючи пріоритет збереженню та зростанню цих підприємств, уряд Данії захищає свої економічні інтереси та зміцнює культурну і соціальну спадщину, яку представляють ці підприємства¹⁸.

Бельгія. У Бельгії розмежовують поняття сімейний бізнес та сімейні компанії, що схематично відображено в Табл. 1. Членами сім'ї спадкодавця, дарувальника або власника акцій є: партнер; родичі по прямій лінії та їхні партнери; родичі другої лінії до 2-го ступеня споріднення та їхні партнери; діти братів і сестер¹⁹.

Табл. 1

Сімейний бізнес	Сімейна компанія
✓ промисловий, комерційний, ремісничий або сільськогосподарський бізнес, або вільна професія;	✓ промисловий, комерційний, ремісничий або сільськогосподарський бізнес, або вільна професія;

¹⁸ Francois Botha. How Denmark Is Moving To Retain Family-Owned Businesses. Jun 23, 2024. *Website of the Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/francoisbotha/2024/06/23/how-denmark-is-moving-to-retain-family-owned-businesses/>

¹⁹ Transmission des petites et moyennes entreprises ou des entreprises et sociétés familiales. *Website Bruxelles Fiscalité*. URL: <https://fiscalite.brussels/transmission-des-petites-et-moyennes-entreprises-ou-des-entreprises-et-soci-t-s-familiales>

- ✓ бізнес управляється і ведеться особисто спадкодавцем, дарувальником або їхнім партнером;
- ✓ має місце фактичного розташування в державі-члені Європейського економічного простору;
- ✓ здійснюється за участю або без участі інших осіб.
- ✓ належить 1 сім'ї – акції, що належать спадкодавцю або дарувальнику та його сім'ї, становлять щонайменше 50 % із правом голосу;
- ✓ належить 2 сім'ям – акції, що належать спадкодавцю або дарувальнику та членам його сім'ї, становлять щонайменше 30 % із правом голосу, якщо ця сім'я володіє разом з 1 співвласником та членами його сім'ї акціями, що становлять щонайменше 70 % із правом голосу;
- ✓ належить 3 сім'ям – акції, що належать спадкодавцю або дарувальнику та його сім'ї, становлять щонайменше 30 % із правом голосу, якщо ця сім'я володіє разом із 2 співвласниками та їхніми сім'ями акціями, що становлять щонайменше 90 % із правом голосу;
- ✓ веде реальну господарську діяльність.

У Бельгії податок на спадщину та податок на дарування є предметом регіонального регулювання. Підтримка сімейного бізнесу здійснюється шляхом встановлення вигідних податкових режимів у разі дарування та отримання спадщини. Сплаті підлягає лише податок на дарування та податок на спадщину. У всіх трьох регіонах Бельгії дарування акцій сімейної компанії звільняється від сплати податку. У регіоні Валлонія передача компанії отримувачу спадщини повністю звільнена від оподаткування. В інших регіонах вона оподатковується за ставкою 3 %, якщо бізнес передається прямим спадкоємцям (батькам або дітям) або партнеру, і за ставкою 7 % – у всіх інших випадках²⁰.

II. Узагальнення позицій.

Сімейний бізнес є дуже важливим для глобальної економіки, адже він сприяє розвитку економіки та інновацій, а також соціальній стабільності. Незважаючи на велику поширеність такого бізнесу у світі, єдиного визначення цієї категорії як у теорії, так і на законодавчому рівні, не існує. Понад 60 % усіх зареєстрованих підприємств в ЄС є сімейними. Опитування свідчать, що імідж сімейного бізнесу постійно підвищується і є в цілому позитивним. Цікавим видається досвід Бельгії в частині запровадження податкових пільг або взагалі

²⁰ La transmission d'une société familiale en Belgique. 29 octobre 2024. Site web Delsol Avocats. URL: <https://www.delsolavocats.fr/La-transmission-d-une-societe-familiale-en-Belgique>

звільнення від оподаткування операцій у разі дарування та отримання в якості спадщини сімейного бізнесу.

Крім того, звертаємо увагу, що Дослідницькою службою Верховної Ради України підготовлено Аналітичну записку з питань порівняльного законодавства щодо регулювання порядку створення, функціонування та оподаткування сімейних підприємств, у якій викладено результати порівняльного аналізу особливостей правового регулювання діяльності, підтримки і розвитку сімейного підприємництва, його ролі в європейській та світовій економіці (досвід Італії, Німеччини, Румунії, Узбекистану та Франції)²¹.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

²¹ Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо регулювання порядку створення, функціонування та оподаткування сімейних підприємств. Вебсайт Дослідницької служби Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/econ_fin_policy/analytical_notes-fpol/75255.html